

Союзу Українських автономістів, федералістів, 1917. – 15 с. 9. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). – Прага, 1927. – 284 с. 10. Шелухін С. В справі про майбутній лад на Україні // Воля. – 1920. – Т.2. Ч. 11–12. – С.404–407. 11. Шелухін С. Вступна частина промови на святі у Празі // ЦДА України, ф. 3695, спр. 40, арк. 150–155. 12. Шелухін С. Україна. – Прага: Вид-во УВУ, 1937. – 96 с.

УДК 801.6;82.085

З. Куньч

Національний університет “Львівська політехніка”

ЙОАННИКІЙ ГАЛЯТОВСЬКИЙ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РИТОРИКИ

© Куньч З., 2009

Проаналізовано роль Й. Галятовського в історії ораторського мистецтва в Україні та з'ясовано значення діяльності вченого для становлення української риторичної термінології у другій половині XVII ст.

The article analyzed the role of Yoannykiy Halyatovsky in the history of the Ukrainian oration art and development of activity for a scholar of rhetorical terminology in the second half of XVII century.

Риторика – це наука, яка в нашій країні почала активно відроджуватися після кількох століть занепаду й ігнорування. Становленню новітньої наукової дисципліни сприяє вивчення і засвоєння усіх теоретичних і практичних надбань, що виробилися в лоні цієї науки впродовж усієї історії її розвитку, починаючи з античності. Та, на жаль, історія української риторики – це сьогодні ще мало опрацьована проблема. Лише окремі аспекти історії українського красномовства вивчали В. Маслюк (латинськомовну спадщину), В. Крекотень (дотично з проблемами літературознавства), І. Чепіга (ораторське мистецтво XVI – XVII ст.), Г. Сагач, Л. Мацько (у своїх навчальних виданнях) та деякі інші учені. Постає Й. Галятовського – зачинателя риторичного учення українською мовою – і його роль у розвитку теорії красномовства досі не досліджено. Отож, тема, яку розглядає ця робота, є актуальною і цікавою.

Мета роботи – проаналізувати здобутки ученого в галузі ораторського мистецтва у контексті його наукової і проповідницької діяльності, а також зважаючи на історичні обставини та особливості розвитку риторики в Україні у цей період.

Йоанникій Галятовський — особа дуже популярна у другій половині XVII ст., а згодом майже забута нащадками, був талановитим ученим, видатним проповідником, досвідченим церковним та політичним діячем свого часу. Відомий літературознавець XIX ст. Н.Ф. Сумцов так говорив про його діяльність: "У Галятовському південна Росія віднайшла талановитого вченого діяча, частково діяча політичного, загалом умілого та досвідченого бійця за південноруську народність" [4, с. 2].

Про час та місце народження Йоанникія Галятовського, його батьків та початкове виховання нам нічого не відомо. Знаємо лише, що він навчався у Києво-Могилянській колегії – навчальному закладі, з яким пов'язана діяльність переважної більшості найвидатніших церковних та культурних діячів другої половини XVII ст. Наставником Галятовського був Лазар Баранович, про що повідомляє сам Йоанникій на початку свого твору "Старий костел" (1678). Л. Баранович мав великий вплив на свого вихованця, ставши згодом його близьким другом і покровителем.

Формування світогляду майбутнього видатного проповідника відбувалося саме в колегії, яку згодом було перейменовано в академію. Припускають, що вже під час навчання в колегії Галятовський міг довідатися про творчість багатьох стародавніх та середньовічних письменників. Схоластичний характер педагогіки та сувора дисципліна Києво-Могилянської колегії, очевидно, не створювали умов для детального ознайомлення з їхніми творами, однак для живого, спрагло до знань розуму учня на перших порах досить було самих лише імен авторів, лише вказівок на них, щоб згодом скористатися цими

вказівками для самоосвіти. Українські письменники XVII ст. у своїх творах постійно вказують на джерела, і якщо попередники Галятовського, зокрема й Л. Баранович, посилаються виключно на духовних письменників, то сам Галятовський часто наводить імена письменників світських. Нам відомо, що Й. Галятовський добре знав твори багатьох західноєвропейських письменників XII–XV ст., особливо велику начитаність він виявив у європейській богословській та історичній літературі XIV–XVII ст., у своїх творах посилається на багатьох римських письменників — Овідія, Вергілія, Ціцерона, Сенеку тощо, із руських творів згадує "Києво-Печерський патерик", "Славно-руський лексикон" Памво Беринди, "Синопис" Іннокентія Гізеля. Маса прочитаних книг свідчить про допитливість Галятовського, його наукову старанність.

Упродовж усього життя учений наполегливо збирав книги по містах і монастирях, про що він знову-таки повідомляє в одному зі своїх творів. Можливо, що саме любов до книг, прагнення пізнати мудрість інших народів допомогли Галятовському перевершити багатьох своїх сучасників, і навіть свого учителя, в розумінні завдань промовця, проповідника. Зрозуміло, що Київська колегія привчила свого учня поклонятися авторитетам, безумовно довіряти їм; він читав книжки з наперед визначеною метою, вибираючи з них лише те, що так чи інакше стосувалося питання, яке його цікавило, тому й коло його знань було дещо обмеженим. Однак антична й середньовічна європейська культура все-таки справила на Галятовського доволі помітний вплив, що виявився насамперед у проповідницькій та риторичній діяльності ученого.

У Києво-Могилянській академії Йоанникій Галятовський познайомився з Л. Барановичем, І. Гізелем, С. Полоцьким і все життя підтримував дружні стосунки з цими людьми. Безпомилково можна твердити, що Лазар Баранович створив усю службову кар'єру Галятовського, вивів його в люди. Покровительство Барановича частково виникало через його добрий характер, через бажання підтримати свого скромного і талановитого учня, а насамперед з практичного розрахунку — через прагнення мати для себе здібного і діяльного помічника, помічника м'якого, старанного, послужливого і скромного. Усіма цими якостями Галятовський, очевидно, володів і очікування свого учителя виправдав.

Закінчивши навчання в академії, Галятовський вирушив на Волинь і постригся тут у монахи. Але у важкі воєнні часи він покинув Волинь і переїхав у Куп'ятицький монастир, що недалеко від Мінська. Ігуменом Куп'ятицького монастиря тоді був Л. Баранович, який дуже ласкаво й доброзичливо прийняв свого колишнього учня. Ставши ректором Києво-Могилянської академії, Баранович і Галятовського забрав до Києва викладачем академії. А 1657 року Барановича призначили чернігівським архієпископом; від'їжджаючи у свою єпархію, він потурбувався, щоб на місце ректора призначили Й. Галятовського. Посідаючи почесне місце ректора академії, Галятовський основну свою увагу звернув на її облаштування. Скориставшись допомогою з боку московської влади і київських благочестивих міщан, Галятовський побудував нові монастирські та училищні будівлі, він дбав про вдосконалення роботи довірених йому закладів. Господарські турботи і клопоти не завадили Галятовському в його ораторській діяльності. Він викладає риторичку в академії, багато проповідує, а 1659 року виходить у світ перше видання збірки його проповідей під назвою "Ключ розуміння".

Якщо політичну та церковну діяльність Й. Галятовського сучасні дослідники трактують неоднозначно, то незаперечним є його вагомий внесок у розвиток української риторички, а також у функціонування української літературної мови і становлення української риторичної термінології. Саме з творчістю Йоанникія Галятовського пов'язують формування в українській культурі нового типу проповіді — проповіді, за визначенням В.І. Крекотня, "латино-польського типу" [3, с. 158].

Українські проповідники першої половини XVII ст. прагнули передати слухачам в якнайзрозумілішій формі основні догмати християнства, спрямувати поведінку слухачів на шлях, відповідний приписам християнської моралі. Доступності й зрозумілості своїх повчань вони досягали простотою викладу, відсутністю будь-яких риторичних хитрощів. Йоанникій Галятовський у середині XVII ст. остаточно утвердив в Україні цілковито інший тип проповіді — схоластичну проповідь, яка відзначалася насамперед логічною стрункістю, системністю, планомірністю викладу. У додатку до "Ключа розуміння" Галятовський видав риторичний твір "Наука короткая або способ зложеня казаня", в якому вперше природною українською мовою були викладені основні поняття стилістики, риторички й гомілетики, обґрунтовані основні вимоги, яким повинна відповідати нова українська проповідь. Цей твір мав величезну популярність в Україні, а також поза її межами. Його двічі перевидували у Львові — у 1663 та 1665 рр. У Росії в Іверському й Александро-Свірському монастирях було здійснено його переклади російською мовою [1, с. 28].

У першому Київському виданні цей трактат дуже короткий, виклад матеріалу досить доступний і простий. "Наука" була, очевидно, розрахована на освічених людей, які вже здобули певні знання з риторики, і пояснює лише, як краще побудувати конкретну проповідь – "казане", користуючись наведеними у збірці зразками. Йоанникій Галятовський не ставить перед собою завдання розтлумачити у цьому трактаті певні риторичні поняття, він вживає терміни ораторського мистецтва, не пояснюючи їх значення, орієнтуючись на читача, добре обізнаного з цією термінологією.

Друге видання цього трактату трохи розширене, однак своїми теоретичними настановами не відрізняється від першого.

У третьому виданні трактату – "Наука або Спосіб зложеня казаня" – 1665 року наявні істотні відмінності, порівняно з двома попередніми. Тут автор подає короткий виклад теоретичних положень риторики: про типи промов, їхню структуру, подає багато практичних порад щодо змісту проповідей, посиляючись на наведені у збірнику зразки. Максимальну увагу звернено на форму проповіді. Якщо старий тип проповіді можна було будувати довільно (фактично це була бесіда проповідника з прихожанами), то Йоанникій Галятовський ставить до "казаня" вимоги такі самі, як до літературного твору: єдності предмета, єдності думки, співмірності складових частин, художності викладу. Основою релігійної проповіді Галятовський вважає тему (фему), своєрідний епіграф, в якому втілюється основна думка проповіді. Тема є цитатою з біблійного тексту.

Структурно казання теж підпорядковане певним нормам. Так, ораторську промову Й. Галятовський поділяє на три частини: ексордіум, наррація, кон-клюдія. Кожен із цих трьох латинських за походженням термінів він пояснює і наводить їхні українські відповідники, які й сьогодні належать до активної української лексики.

"Ексордіум, початок, в котором казнодія приступ чинить до самой речи, которую має повідати" [2, арк. 241], тобто на початку казання проповідник повинен підвести слухачів до предмета свого виступу і визначити цей предмет, виділити в предметі саме ті сторони, про які він збирається говорити. Друга частина проповіді — наррація, виклад, розповідь. У ній потрібно викласти основний зміст проповіді, анонсований в ексордіумі, розвинути думки, які доводять і пояснюють основну тему: "наррація, повесть, бо в той части повідає юж казнодія тоє людем, що обіцал повідати, юж показуєт тую річ, которую обіцал показати" [2, арк. 241]. Третя частина проповіді — конклюдія, закінчення. Вона має коротко нагадувати про те, що викладено в наррації, і підсумувати сказане, сформулювати висновки, повчання. Основною частиною проповіді є наррація. У ній, як каже Галятовський, "все казане замикається", до неї "іншіє части стягаються" [2, арк. 241].

В основі побудови проповіді повинні бути, на думку Й. Галятовського, певні прийоми. Так, проповідь можна було будувати на порівнянні, метафорі, алегорії. Поширеним прийомом було певне поставлене запитання, на яке казання повинно було дати курйозну відповідь, що мала б вразити слухачів своєю несподіваністю. Деякі проповіді можна було конструювати за схемами формальної логіки. Наявні логічні схеми наповнювалися потрібним проповідникові змістом.

Одна з важливих вимог, які Й. Галятовський ставить перед проповіддю, – щоб вона була зрозумілою для слухачів. А це означає, що і стиль викладу, і мова мають бути дохідливими. Галятовський дуже багато уваги звертає на заохочення прихожан для слухання проповіді, висуваючи багато вимог, зокрема щодо її форми. Це сприяло активному проникненню в українську ораторську прозу нового літературного стилю, який на той час уже оформився в Європі, – стилю бароко. Цей стиль характеризується великою увагою до словесної орнаменталізації твору – він характеризується вишуканими порівняннями, несподіваними алегоріями, ефективними протиставленнями, поєднаннями несполучуваних понять тощо.

Щоб зацікавити слухачів, проповідник передусім повинен був наповнити зміст казання не тільки богословською догматикою та настановами в дусі церковної моралі, а й дати прихожанам певні знання, розповісти "новини, вісті і байки", і до того ж піднести їх у цікавій, захопливій формі. Різні оповіді, що їх проповідники залучали до тексту казання, називалися прикладами. Це були короткі новелки різних жанрів, за допомогою яких ілюстрували чи аргументували положення проповіді. Широке використання прикладів, узятих із найрізноманітніших джерел, і ампліфікація їх до тексту промови зумовили, як слушно зазначає І.П. Чепіга [5, с. 67], компілятивність української проповіді цього періоду.

Дуже важливо, що Йоанникій Галятовський радить проповідникам для добору прикладів вивчати історичні, філософські, природничо-наукові дослідження, твори світської тематики. "Треба читати, — пише він, — гисторії кройники о rozmaityх панствах и сторонах, щося в них діяло й тепер щося

дієт, треба читати книги о звірах, птахах, гадах, рыбах, деревах, зілах, камінях й розмаитых водах, котори в морю, ріках, в студнях й на інших містцях знайдутся, й уважати их натуру, власности й skutki, и тоє собі нотовати, й ампліфіковати до своєї речі, которую повідати хочеш" [2, арк. 243]. Відповідно до настанов Галятовського, ораторські твори його послідовників були насичені "різноманітними публіцистичними, науковими матеріалами, відомостями історичного, географічного, природничого характеру, перетворюючись у своєрідні енциклопедії" [5, с. 67]. Добір і використання прикладів залежали від суспільних поглядів, творчої оригінальності, художніх смаків автора. Так, сам Й. Галятовський полюбляв оповідання, легенди, а його сучасник Антоній Радивилівський вплітав до своїх проповідей багато байок, притч і різних історій. На допомогу проповідникам у цей час укладають спеціальні збірки прикладів, які можна було використовувати в майбутніх казаннях. Кілька таких збірок уклали Й. Галятовський.

Для більшості ораторів другої половини XVII ст. характерним був вплив фольклорних традицій. Виявлявся він, крім усього, у вкрапленні прислів'їв та приказок до текстів казань: «хто вітрові служить, тому димом платять», – можна прочитати в Й. Галятовського. Інколи в проповідях використовують описи народних прикмет: "Якщо місяць блідий, буде завтра дощ, якщо ж червоний – буде погода".

Спеціального аналізу заслуговує риторична термінологія, використана Й. Галятовським у його "Науці", оскільки це єдиний трактат з теорії ораторського мистецтва цього періоду, писаний літературною українською мовою, і він відображає окремий етап становлення терміносистеми риторики.

Аналізуючи термінологію цієї риторичної праці, можемо визначити такі її особливості:

1. Автор "Науки" віддає перевагу термінам латинського походження: *ампліфікація*, *ексординум*, *наррація*, *пропозиція*, *конклюдія*, *сентенція*, *фігура* тощо. Це можна пояснити тим, що Й. Галятовський був вихованцем, а потім професором і ректором Києво-Могилянської академії, де риторичну, як і інші дисципліни, викладали латинською мовою – мовою тогочасної науки. Можливо також, що таке тяжіння до латинськомовної термінології пов'язане з тим, що Галятовський не вдається у своїй праці до детального аналізу стилістичної теорії, де панувала термінологія грецького походження. Однак характерно, що ритор вживає латинський за походженням термін *фігура*, а не грецький *схема*, як це прийнято було у філологів XVI ст., зокрема у М. Смотрицького. Від того часу номінація *фігура* міцно утвердилася в риторичній терміносистемі і належить до української риторичної термінології і сьогодні.

2. Майже усі іншомовні терміни Й. Галятовський прагне пояснити українськими лексичними відповідниками: *ампліфікація* – *розширення*, *наррація* – *повість*, *конклюдія* – *кінець*. Тут важливо підкреслити, що автор не вдається до калькування, а тлумачить риторичні терміни близькими за значенням, але не тотожними словами, інколи наводячи цілий синонімічний ряд: *ексординум* – *початок*, *присуп*. Тому, мабуть, риторична наука не включила цих лексем до своєї терміносистеми, хоча вони належать до активних лексичних запасів сучасної української літературної мови.

3. У тексті аналізованого риторичного трактату Й. Галятовський подає багато питомих українських термінів: *річ*, *казане*, *казнодія*, *приклад*, *подобенство* тощо. Характерно, що жодного разу не трапляються їхні іншомовні відповідники типу *оратор*, *екземплум*, *орація*. Отже, можна стверджувати, що ці терміни були вже тоді усталені в колах сучасних Галятовському проповідників.

4. Окремо відзначимо, що відсутність у цей період екстралінгвістичних насильницьких впливів сприяла гармонійному розвитку терміносистеми. Відповідно до власного мовного чуття та спираючись на наявні тенденції мовного розвитку, Й. Галятовський намагався удосконалювати українську риторичну термінологію, наближаючи її до лексичних норм сучасної мови.

Отже, внесок Й. Галятовського у розвиток української теорії ораторського мистецтва дуже значний. Саме він у своїх теоретичних настановах та у практичній діяльності вперше наповнював суто церковну тематику вставками зі світського життя; дбав про чітку організацію промови, єдність думки; використовував найрізноманітніші зацікавлювальні прийоми. Та найбільша його заслуга у тому, що його трактат "Наука або Спосіб зложеня казаня" став першим українськомовним підручником з риторики і ознайомив нас із українською риторичною терміносистемою того часу.

Подальші дослідження ролі Й. Галятовського в історії української риторики дадуть змогу майбутнім дослідникам вивчати особливості наукового стилю зазначеного періоду, значення Й. Галятовського у розвитку риторичної термінології українською мовою, зокрема для адаптації іншомовних запозичень, а також вплив ученого на розвиток риторики в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вомперский В.П. Риторика в России XVII–XVIII вв. – М.: Наука, 1988. – 180 с. 2. Галятовский Й. Наука або способ зложеня казаня // у кн.: Ключ розуміння. – Львів, 1665. 3. Крекотень В.І. Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення // Питання літератури. – К., 1962. – С. 149–186. 4. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы XVII ст. – Вып. II: Иоанникий Галятовский. – Харьков, 1885. – 85 с. 5. Ченіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в XVI–XVII ст. // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 10. – С. 64–68.

УДК341.43:94(477),,192”

Т. Плазова

Національний університет “Львівська політехніка”

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В АВСТРІЇ У 20-Х РР. XX СТ.

© Плазова Т., 2009

Досліджується та аналізується питання української політичної еміграції в Австрії у 20-х рр. XX ст. Саме у цей період національно-визвольний рух зазнав найбільшої невдачі, українські вояки змушені були покинути батьківщину та перебраться на чужину. Аналізується чисельність, соціальний статус та діяльність української політичної еміграції.

Question of Ukrainian political emigration in Austria of the 20-th years XX century are explorer and analyzed. At this period the national liberation movement suffered the biggest defeat, Ukrainians warriors was forced to leave their legacy inheritance and move to the foreign country. The article analyzes strength, social status and activity of Ukrainian political emigration.

На рубежі 20-30-х років XX ст. остаточно визначилися основні центри зосередження української політичної еміграції в країнах Європи. Саме вони стали осередками розвитку української політичної думки за межами України, і саме їхня діяльність нагадувала про існування українського народу. Потрібно відмітити, що в більшості європейських держав загалом мало знали про Україну, не сприймали її як геополітичну одиницю та не переймалися українським питанням. Погляди на українство як на явище малозначуще цілком відповідало проімперській концепції Заходу щодо розвитку колоніальних територій, як таких, що нездатні до самостійної державності.

На сучасному етапі для українських науковців стоїть завдання проаналізувати діяльність українських емігрантів за кордоном, їхні прагнення підтримувати дух національної свідомості, дослідити їхній вплив на подальший розвиток ідеї боротьби за незалежність на теренах України. Велике значення має й те, наскільки вони передали своїм нащадкам любов до України та прагнення бачити цю велику державу вільною від російської влади та суверенною.

Мета роботи – висвітлити функціонування та діяльність української політичної еміграції в Австрії у 20-ті роки XX ст., дослідити її чисельність та соціальну структуру.

Для глибшого розуміння сучасного стану розроблення проблеми варто дати загальну характеристику попередніх етапів її розвитку. Так, історики-марсисти зображали еміграцію як контрреволюціонерів та зрадників, що втекли під захист „австрійської буржуазії” та вели безтурботне життя за кордоном. В українській зарубіжній історіографії період еміграції якнайповніше висвітлений у спогадах учасників подій звісно з національно-державницькими позиціями. Ця література містить багатий фактичний матеріал, але не позбавлена недоліків, таких як: наявність суб'єктивних оцінок авторів, відсутність дослідницького та аналітичного елементів тощо. Разом з тим невелика кількість досліджень, здійснених представниками академічного світу зарубіжного українства, становить науковий інтерес. Зокрема йдеться про спогади Д. Дорошенка. На особливу увагу заслуговують різноманітні видання української еміграції, а саме: газети, тижневики, збірники статей, що збереглися до наших днів.